

Tóth Zsombor

EGY KORA ÚJKORI FAMILIÁRISI KAPCSOLAT KÉRDÉSEI: CSEREI MIHÁLY ESETE GRÓF ALTORJAI APOR ISTVÁNNAL (1692–1703) (ELŐTANULMÁNY)

I. Bevezető

A történetíróként számon tartott Cserei Mihály (1667–1756) életének legkevésbé kutatott, de annál érdekesebb periódusa ifjúságának záró szakasza. A zernyesti csata (1690. augusztus 21.), illetve eljegyzése (1697. május 10.) és házassága (1697. október 22.) között eltelt 8 esztendő elsősorban *történeti antropológiai* szempontból érdemel figyelmet, hiszen férfivá válásával, lelki-intellektuális átalakulásával, illetve társadalmi felemelkedésével, „*promotio*”-jával esik egybe. Társadalmi kötöttségei és különleges családi állapota, továbbá anyagi nehézségei ellenére úgy tűnik, hogy a kegyvesztett fogarasi vicekapitány Cserei János fia azáltal, hogy Apor familiárisaként a kincstartó (*thesaurarius*) titkára (*secretarius*) lett, jó túlélési stratégiákat választott és az anyagi biztonság mellett társadalmi presztízzsel járó pozíciót szerzett magának.¹

Jelen tanulmánynak, mivel része egy nagyobb, átfogóbb vizsgálatnak, nem lehet célja mindannak kifejtése, amit az 1690–1698 közötti időszakban egy mikrotörténeti elemzés lefed. Következésképp kérdésfelvetéseim kizárólag Cserei és gróf Apor István viszonyára fókuszálnak, túllépve az elsősorban Cserei felől releváns 1690–1698-as időintervallumon. Így 1692/93-tól Apor 1704-ben bekövetkező haláláig e familiárisi viszony és az általa feltételezett sajátos függőség értelmezésére teszek kísérletet. Ezt a vizsgálatot leginkább az indokolja, hogy Cserei maga ellentmondásosan nyilatkozik Aporról, illetve a nála

eltöltött szolgálatának jelentőségéről. Az 1709-ben, Apor halála után 5 évvel megírt *Históriában* többször kifakad Apor ellen, vagy szűkmarkúságát, vagy felekezeti előítéleteit róva fel.² Ám ugyanakkor végrendeletében azt tanácsolja gyerekeinek, hogy egy *jó Patronust* keressenek, sőt konkrétan utal arra, hogy Apor István a vérségi kapcsolat és familiáris viszony következtében mennyire segítségére volt.³

A vizsgálataimhoz felhasznált változatos forrásanyag kiadatlan vagy csak részben kiadott textusokat tartalmaz. Módszertanilag a szinkron-diakron vizsgálat olyanfajta dialektikájára⁴ hagyatkozom, amely a mikronézetben⁵ releváns összefüggések számára adekvát kontextualizációt⁶ tesz lehetővé.

II. Cserei Apor szolgálatában

II.1. A *goromba, gyarló ifjú*

Noha e kapcsolat, illetve úgy általában Cserei életének tanulmányozásához elsősorban az 1709-ben írt *Históriát* szokták alapul venni, vannak ennél korábbi keletkezésű és – úgy tűnik – megbízhatóbb forrásaink is, mint például a kalendáriumi,⁷ egy 1698-as kézirat,⁸ amelybe a *Históriát* tisztázta le, illetve az ugyancsak 1709-ben keletkezett *Compendiuma*,⁹ amelynek első oldalaira korábbi életének fontos dátumait is feljegyezte.

Cserei a *Históriában* az apjával való, 1693 februárjában történt konfliktus ürügyén hozza szóba familiárisi szolgálatvállalását Apor István mellett.¹⁰ Ennél jóval valószínűbb, hogy „hivatalosan” 1693.

¹ Cserei önérzetesen tekint vissza *Históriájában* az 1696–1697-es évekre. Felemelkedésének tudatában jegyzi meg, hogy ha akarta volna, igen gazdag lányt is elvehetett volna, hiszen: „mind tekintetem vala az országban, mind nagy ismerettségem”. (CSEREI Mihály 1852, 267.)

² Uo., 267, illetve 288.

³ A végrendelet 26. pontja: „Ha lehet többet is, de kivált az urak közül egy jó patrónust szerezsetek magatoknak, azt udvaroljátok gyakorta kedvit keressétek, hogy ha mi bajtok érkezik oda folyamodhassatok isten után.” Illetve: „...vajki sokat használt nekem, hogy az anyámról atyánkfia mélt. gróf Apor István, ha nem csordult is mindenkor cseppent az atyafiság után mind az atyámnak mind nekem.” (ABAFI AIGNER Lajos 1881, 152–153.)

⁴ SEWELL, William 1997, 53.

⁵ REVEL, Jacques 1995, 495.

⁶ GYÁNI Gábor 2007, 248.

⁷ A kolozsvári egyetemi könyvtárban őrzik azt a 8 kalendáriumot, amelyekben 1690-től 1695-ig, illetve 1697-ben és 1698-ban Cserei szinte mindennapos gyakorisággal feljegyzéseket végzett, vagyis a nyomtatott kalendárium e célra fenntartott üres oldalait teleírta. (Vö. KKEK RMK 8185, 8345, 8472, 8607, 8963, 9086, 9285, 9286.)

⁸ Ebben a folio formátumú, 1698-ban még üres könyvbe tisztázta le saját kezével fő művét, a *Históriát*. 1698. január 2-án a könyv első lapjára röviden feljegyzi addigi életének fő eseményeit. Ez a legelső, Cserei által készített élettörténeti áttekintés. Vö. MTAK K 100.

⁹ KAK Ms. U. 1119.

¹⁰ CSEREI Mihály 1852, 228–229.

május 6-án lépett szolgálatba,¹¹ bár már 1692 óta valamilyen módon Apor embere lehetett. Így vált Cserei a feltörekvő főúr bizalmi emberévé, literátori és vélhetőleg más adottságai révén pedig titkárává. A hűséges szolgálat meghozta gyümölcsseit, Apor megbecsülte Csereit, aki a vérségi kötelék révén példás magatartásával, rátermettségével is hozzájárult ahhoz, hogy ez a jellegzetes függőségi viszony kialakulhasson. A rokoni kötelék és következetes hűség tökéletes megvalósulása a familiáris viszonynak.¹² Egy 1700. április 30-án kelt levélben Apor István e familiárisi viszonyra utalva, állítja Csereiről: „*ki is nekem mind vér szerint való atyámfia mind penigh szintén kilencz esztendőről fogva igaz szolgám*”.¹³ Apor szolgálatában Cserei sokat utazott, még többet írt, magyarul és latinul, hiszen Apor levelezésére, üzleteire, sőt politikailag jelentős terveire is rálátással bírt. A felemelkedő főúr impozánsan ívelő életpályája Cserei számára is jó kilátásokat ígért. Haller János leköszönte után Apor István lett az erdélyi kincstartó (*thesaurarius*),¹⁴ aki 1699-ig a báró Thavonat vezette Cameratica Commissio¹⁵ megjelenéséig többnyire önállóan tevékenykedett, vagyis a Bécsből küldött rendeleteknek való megfelelés mellett igyekezett nyilván a saját és hozzátartozói érdekeit is szem előtt tartani. Apor egyedül vagy más főurakkal társulva 20 éven keresztül bérelte a harmincadokat, a sóbányászatban, sőt Trócsányi Zsolt szerint a sócsempészetben is érdekelt vagy részes volt.¹⁶ Továbbá főárendátorként nemcsak dézsmákat, hanem kincstári (fiscalis) birtokokat is szép számban gyűjtött össze. Ezeket nagyon gyakran kamatra kölcsön adott készpénzösszegek ellenében szerezte meg, rendkívül előnyösen. A fizetni képtelen tulajdonosok messze igazi értéken alul engedték

át a zálogba feltett földeket, birtokokat, falukat vagy jobbágyokat.¹⁷ Az ilyen jellegű vállalkozások néha hatalmas botrányokká is fajultak. Apor számára sok bosszúságot okozott a tordai malom ügye, amely miatt Bethlen Miklóssal különbözött össze, illetve a vicei per, amelynek során Kapi Erzsébettel gyúlt meg a baja.¹⁸

Csereit mindez nem rettentette el, sőt örömmel vállalt hivatalos szolgálatot is a kincstartó Apor mellett, akinek 1696-ban lett a titkára. A kincstartót az ügyintézésben és adminisztrációban segítő tanács összetétele a következő volt: a fiscalis director, két rendes számvevő, az egyes jövedelemágak felügyelői (fém-, arany-, higany- és sóbányászat, dézsmák, árendák stb.), illetve két főkormányiszéki tanácsos. Ezekhez kért Apor még egy titkárt (ennek állását Cserei Mihály töltötte be), egy iktatót, két íródeákot és két kapust. Cserei fizetése évi 400 forint volt, amit kiegészített 72 köböl búza, 60 köböl zab vagy ezeknek megfelelő pénz. Kiszállásaira napi három német forintot kapott.¹⁹

Ilyen „*promotio*” után Cserei nemcsak hogy nem függött többé apjától, hanem családalapításra is gondolhatott. Noha a *História* a házassági elhatározást hirtelen meghozott döntésként állítja be, sőt Cserei Aportól való függetlenedési szándékát is hangsúlyozta,²⁰ számomra legalábbis kérdéses, hogy mennyire tartható kijelentés ez. Apor munkatársaként, a kincstár *secretarius*aként csak előnyére szolgálhatott az, hogy ugyanakkor Apor bizalmi embere volt, a további „*promotióra*” is több eséllyel pályázhatott, ha a hivatalos kapcsolatukat a rokonság és hű szolgálat kettőséből kinőtt kötelék egészíti ki. Miért akart volna erről lemondani Cserei Mihály?

Ráadásul a *Históriánál* jóval megbízhatóbb 1697-es kalendárium²¹ nem említi sem az Aporral való

¹¹ A *Compendiumban*, az 1698-as kéziratban 1692. május 6. jelenik meg. (Vö. KAK Ms. U. 1119, 2r, illetve MTAK K100, Ar.) A kalendáriumok e vonatkozásban másként informálnak. Az 1692-es kalendáriumban nincs arra vonatkozó feljegyzés, hogy elkezdene a szolgálatot, csupán utal egy február 8-i brassai útra Apor Istvánhoz: *mentem Brassóba mulattam ot másnapis Apor István urammál*. (Vö. KKEK RMK 8472, 2a.) Február 19-én Torján látogatja meg Aport, úgy tűnik, újfent elidőz kissé nála, hiszen csak 22-én indul tovább Nyujtódra, Boér Istvánhoz. (Vö. Uo., 2b.) Májusban Cserei Zsigmond halála, majd június–júliusban saját súlyos betegsége gátolja meg abban, hogy Apor mellett legyen. Elképzelhető, hogy már 1692-től szolgálatba lép, hiszen az 1700-as keltezésű kéziratokban 9 év szolgálatot emlegetnek Csereivel kapcsolatosan, ám tény az is, hogy csupán 1693. május 6-tól utal Cserei következetesen úgy Aporra, mint az *Úrra*. Május 22-én Gyárfás Istvánnal intézkedik Apor érdekében: „*Mentem Fejérdre Gyárfás István urammal, uram ő kgytme dolgai iránt*”. (Kiemelés tőlem: T. Zs. Vö. KKEK RMK 8607, 5a.) Lehet, hogy az 1692-es találkozások, együttlétek előkészítették ezt a szolgálatot, akár próbaidő is lehetett Cserei számára, ám az is vitathatatlan, hogy csupán 1693. május 6. után tűnik fel Cse-

rei olyan helyszíneken (főúri temetések, lakodalmak, küldetések a Guberniumhoz), ahová Apor familiárisaként és titkáráként nyerhetett bebocsátást csupán. Másrészt Apor kijelentései Cserei szolgálatának időtartalmáról azt sugallják, hogy már 1692-től familiárisának tekintette.

¹² KOLTAI András 2001, 10, illetve TÓTH Zsombor 2006, 276–332.

¹³ *Apor István levele Baló Józsefhez elfoglalt részéért, melyet Cserei Mihály is bizonyít*, 1700. III. 30. (SÁL Fond 74, fasc. X, 50r.)

¹⁴ A kincstartóság fejedelemségi működéséhez l. TRÓCSÁNYI Zsolt 1980.

¹⁵ TRÓCSÁNYI Zsolt 1973, 9. és 47. Illetve: BÍRÓ Vencel 1935, 29–52.

¹⁶ TRÓCSÁNYI Zsolt 1973, 471.

¹⁷ BÍRÓ Vencel 1935, 168.

¹⁸ Uo., 129–134, illetve 134–152.

¹⁹ BÍRÓ Vencel 1935, 92.

²⁰ CSEREI Mihály 1852, 267.

²¹ A *História* fura módon téves dátumokon jelöli meg mind az eljegyzést (1697. május 6.), mind a házasságot (1697. október 18.). Vö. CSEREI Mihály 1852, 267–268.

konfliktust, sem a hirtelen házasság ötletét. 1697. május 10-én volt az eljegyzése káli Kun Ilonával: „*Let a Kézfogásom Isten rendeléséből.*”²² A lakodalomra pedig október 22-én került sor, amelyet Maroskecén, Apor István házában tartottak, számos – Cserei öröme – előkelő nemes részvételével: „*Volt a lakodalmam Keczen Méltóságos Gróff uram eő Nga Házánál, Násznagyom volt Gróff Pekri Lőrincz uram, vőfély Apor Péter uram, nyoszolyó Asszony Kemény Boldisárné Asszonyom, nyoszolyó Leány a leánya.*”²³ Apor gáláns gesztusa, aki állta a lakodalom költségeit, sőt a már citált 1700-as levél, ahol Cserei kilenc éves igaz szolgálatát említi, nem valószínűsítik Apor elhídegyülését Cserei irányába.

Mégis, kettejük viszonyában valamiképpen fordulópont jelentett Cserei házassága. Cserei Apor feleségét vádolja azzal, hogy lassanként Aport elle ne fordította, és az így a megígért házassági ajándékokat sem adta meg. Továbbá a *História* egy furcsa történetet is előad, miszerint Apor ajánlatot tesz Csereinek, hogy ha katolizálna, örökösévé tenné, és hatalmas *promotiót* biztosítana neki – amit Cserei elutasít. Az óvatos fogalmazásmód („többi közt egyszer Thordán létünkben...”), illetve Csereinek a saját házasságára való utalása sejteti, hogy amennyiben ez megtörtént, mindenképpen 1697. októbere után, sőt valószínűbb, hogy 1698-ban történhetett meg. Ezt valószínűsíti az is, hogy november 6-án Apor Bécsbe ment, Cserei pedig előbb Kálra, majd onnan december 18-án hazavitte feleségét Nagytára, ahol a karácsonyt és az újévet is együtt töltötték Cserei János házában. Az 1698-as kalendárium október 24-én említi egy tordai helyszínt, amikor is Cserei Aporral együtt Maroskecére tartva Kolozsvárról, Tordán töltik az éjszakát.²⁴ Amennyiben ez tényleg megtörtént, Cserei elutasító válasza Aport végig sértette. Cserei sietett konkluzionálni a történetet: „Nem is szerete azolta a szegény Apor István, nem is ada semmit, nem is igyekezék promoteálni, holott nálamnál rosszabbakat, csak azért hogy pápisták voltak, két kezével emelt volna épen az égig ha lehetett volna.”²⁵

II.2. Ami a *Históriából* kimaradt...

Egyelőre hagyjuk függőben e rejtélyes epizód igaz voltának cáfolatát vagy bizonyítását, és inkább figyeljünk arra, ami Cserei évről évre fejlődő narrációjából kimaradt. Az 1698-as események leírásakor Cserei a *Históriában* nem említi meg egy nagyon

fontos dolgot, nevezetesen azt, hogy Apor István elkészítette végrendeletét.²⁶ Az idősebb főúr a kincstartóság terheit viselve, sőt a lemondását fontolgatva,²⁷ jogosan érezte, hogy ideje visszavonulni a közéletből. Ennek kontextusában érthető a végrendelezési szándék. A végrendelet 1698. április 17-i dátummal császári megerősítést is kapott. Külön érdekessége ennek a végrendeletnek, legalábbis Bíró Vencel szerint, hogy Apor halála után felesége, Farkas Zsuzsánna csupán sok keresés után akadt rá. Továbbá annyira elégedetlen volt férje végakarataival, hogy azt jogi úton támadta meg, így ennek következtében az Apor és a Korda családok 1708. jún. 17-én, majd 1712. március 13-án Brassóban osztották el a legendás Apor-vagyont. Erre a vagyonelosztásra utal Cserei Mihály is a *Históriában*, amikor annak utolsó oldalán, 1712-es eseményeknél megjegyzi: „...a szegény gróff Apor István bátyám successorai, az ur mellett való sok esztendőig eltöltött szolgálatomat megtekintvén, adtanak volt Thorda vármegyében egy Also-Köhér nevű fiscalis falut nekem...”²⁸

Apor István, mivel nem volt fiú leszármazottja, elsősorban Apor Pétert tette meg örökösének, illetve Apor Lázárt, Apor Farkast és Korda Zsigmondot.²⁹ Vagyonából jelentős adományt hagyott a katolikus egyháznak, ennek erdélyi, magyarországi, sőt bécsi intézményei számára. Tekintettel volt mindenki-re, távolabbi rokonainak, szolgálóinak, barátainak is igyekezett megfelelő részt juttatni. A Cserei családra is gondolt, hiszen Mihály anyai nagyanyja, Apor Ilona féltestvére volt Apor Istvánnak. A végrendelet 16. pontja így rendelkezik: „Az én édes atyámról leányágon levő atyámfiainak, úgy mint Cserei János uram feleségének maradékival együtt öt ezer forintot – 5000.”³⁰

Bíró Vencel állítása szerint Apor felesége legfeljebb ura végrendelezési szándékáról tudott csupán, a testamentum tartalmát nem ismerte. Cserei Mihály 1709-ben, a *Históriájában* az 1704-es események és Apor november 10-i halála kapcsán utal a testamentumra, dicsérve annak nagylelkű adományait: „Nem is tett senki Bethlen Gábor után annyi jókról testamentumot mint ő...”³¹ Ennél azonban jóval többről van szó, bár Cserei Mihály ez ügyben különösen visszafogott, hiszen ellentétben Farkas Zsuzsánnával, ő ismerte a testamentum tartalmát, sőt elégedetlen is volt vele, amit Apornak szóvá is tett! Persze mindez nem kerül(het)et bele a *Históriába*, érthető (?) módon...

²² KKEK RMK 9285, 5a.

²³ Uo., 10b.

²⁴ KKEK RMK 9286, 10a.

²⁵ CSEREI Mihály 1852, 290.

²⁶ SZÁDECZKY Lajos 1903, 350–360.

²⁷ BÍRÓ Vencel 1935, 51.

²⁸ CSEREI Mihály 1852, 480.

²⁹ SZÁDECZKY Lajos 1903, 353.

³⁰ Uo., 355.

³¹ CSEREI Mihály 1852, 342.

II.3. Cserei Mihály kérelme Apor István testamentuma ellen

A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban a manuscriptumok unitárius fondjában két kéziratot³² őriznek, amelyeket egyértelműen Cserei Mihály saját kezűleg írt, igaz, egyiket sem szignálta. Mindkettő olyan fogalmazványnak tűnik, amelyet Cserei ebben a változatban nem küldött el, hiszen semmilyen keltezés nincs rajtuk, sőt egyikén még utólagos korrektúrát, lapszéli bejegyzést is találunk. Valószínűnek tűnik, hogy mindkét írás olyan végső letisztított fogalmazvány, amelyet csak lemásolni kellett ahhoz, hogy elküldhető legyen. A Cserei Mihály-szakirodalom nem tud sem ezekről, sem ezek végleges, elküldött (?) változatáról. A kéziratokat rendező könyvtárosok, szervesen egynek tekintve a két kéziratot, bizonyára a tartalmi átfedésekből kiindulva, egyiknek 152-es számot adtak, és zárójelben feltüntették: *Gróf Apor István testamentuma ellen való kérelme Historicus Cserei Mihálynak*. A másik kézirat 153-as számot kapott, a következő címmegjelöléssel: *Historicus Cserei Mihály kérelme Gróf Apor Istvánhoz, hogy a Kohéri jószágát neki conferálja*.

Az utólag folyamatosan megszámozott kéziratok figyelmes olvasása világossá teszi, hogy a 153-as számú kézirat egy évvel korábban keletkezett a 152-esnél, hiszen ez utóbbi szövegében olvasható az utalás: „*Sollicitáltam az el múlt esztendőben ő Ngatul egyik Köhér nevű Falut, noha minden maga rövidsége nélkül ő Nga annak nekem adásával éppen lábra állított volna, de az irántis frustalodtam.*”³³ A 153-as kézirat további támpontokat ajánl a valószínűsíthető datáláshoz. Cserei Aporhoz intézett kérelmében utal a 10 éves szolgálatára. Noha a kalendáriumokban az 1693. május 6. jelöli a szolgálat tényleges kezdetét, Cserei következetes utalásai az 1692-es szolgálat elkezdésére, Apor

1700. április 30-i levele, melyben kilenc év szolgálatát említi, meggyőzően igazolják, hogy, még ha az 1693 előtti szolgálat próbaidőként is volt felfogva, mindketten, Apor is, Cserei is 1692-től számították szolgálatát. Így lesz irányadó Cserei megjegyzése: „*reflectallja Ngod ara magát hoga én egészen tiz Esztendőktől fogva Ngodat ugi a mint töllem lehetséges volt igazán és panasz nélkül szolgáltam*”³⁴ Cserei további utalásai Apor betegeskedésére, búskomorságára („*Ngdnak tavalyi s annak előtte való kedvetlen állapota*”) az 1702-es dátumot valószínűsítik. A 153-as kézirat tehát egy olyan, Apor Istvánnak címzett levél, kérelem fogalmazványa, amelyet Cserei, megismerve az 1698-ban készített testamentum tartalmát, azért intézett Aporhoz, hogy hűséges, tíz évre terjedő familiárisi szolgálatáért, tehát nem a kincstartóságon betöltött titkári munkájáért, kapjon méltó jutalmat. Nem véletlen, hogy választása Alsó- vagy Felsőköhérre esett, hiszen tudta, hogy Apor egy ki nem fizetett kölcsön fejében kapta meg azt a jószágot, tehát fiscalis birtok, így Apor szinte nem is a sajátjából adta volna neki.

Az Aporhoz intézett levél, amely a familiárisi viszonyt jellegzetesen korabeli mentális alapon tárgyalja, hangsúlyozza a vérségi kötelék és igaz szolgálat eredményét, tehát *az ilyen értelemben vett hűséget* hangoztatva indokolja a kérelmet. Az 1702-es datálást az is igazolja, hogy Apor 1700. április 30-án még maga is hasonlóan vélekedett Csereihez való viszonyáról. Baló József kérését, aki Kálnoki Balinth baconi portióját kéri, azzal utasítja vissza, hogy azt ő már hű szolgájának, Cserei Mihálynak odaadta, de mert Cserei felajánlja a haszon felét Balónak, Apor javallja, hogy ezzel a döntéssel elégedjen meg.³⁶

Cserei egy másik utalása Apor Lázárra és Farkasra³⁷ azt is világossá teszi, hogy a familiárisi szolgálatának, illetve e szolgálatért jogosan (?) elvárt jutalomnak

³² A kéziratok egy jelzet alatt jelennek meg (Ms. U. 2304), és csak a régi jelzetek (152, 153) mutatják, hogy két kézitról van szó. Az újabb könyvtári rendezés során a könyvtárosok egyetlen kéziratnak tekintették a régi, 152, 153 számmal megkülönböztetett írásokat, és folyamatosan meg is számozták ceruzával a folio formátumú lapokat. Ezáltal újabb hibák következtek el, mert a későbbi keletkezésű kéziratban kezdtek el tévesen a számozást.

³³ KKAK Ms. U. 2304, 2v. (Kiemelés tőlem T. Zs.)

³⁴ Uo., 5r. (Kiemelés tőlem T. Zs.)

³⁵ Uo., 5v.

³⁶ Apor ezt levélben adja tudtára Baló Józsefnek:

„*Kglmd Levelét Vett(em) mit irjon Néhai Kálnoki Balinth Telegdi bacsoni Portiojarul meg erttettem, igaz dologh a mely Contractus Levelnek Parját Kgd előmben prokuraltta, én arra semmikepp(en) nem emlekezhetem, akkor sem talalom fel miért kellett volna nekem azon Portiot Kglak ajandokoznom, mindazaltal, minthogy az én nevem forog benne, az ötsém Cserei Mihály ur(am) is hozzám való obligatiojat maga elot viselvén, arra condescendalt, hoga a Portionak Hason felét Kgdk cedálja, a hason felivel maga is contentus*

leszen, melynek énis annuálok (?), hoga Kg(mete)kis egimas kozot atyafisagos szeretettel az én joakaratombol engedetetet joszagot örökösön birhassa, ugian is maga sem kivanhattia ast Kgd hoga Kgdhez nagiob reflexioval legiek mint az ötsémhez, a ki is nekem mind vérszerint való atyámfia mind penigh szintén kilencz esztendőktől fogva igaz szolgám: Ha azért Kgd az én joakaratomat ily conditioval acceptállja jo, ha penig nem en egiataljaban sem felet. Sem egi reszet azon Portionak Kgdk nem engedem, hanem egészen annak hagiom a ki hozzám hala adatosságát meg bizonyítja: ez iránt penigh ne reménlje Kgd hoga elmemet változtassam, sőt ellenben neheztellem ast hoga Kgd a jószagot az én annuential nélkül hozza njult, asert mingiarast in duas aequalis Partis fel osztván Kgtk a sogorral Cserei János Urammal egiüt ki ki a maga fele Portiojara viselyen gondot. Ist Kgmedet eltesse. Fejervár. 30 apr. 1700.

Kgmed joakaroja, Apor István”

(Vö. Uo., 49r–50v, kiemelések tőlem: T. Zs.)

³⁷ „*Velem egi izen lévő Atijafiaival latom én s látták másokis mely nagi jokat közöl ngod.*” (KKAK Ms. U. 2304, 5r.)

a kérése a testamentum ismeretén alapszik. Azt, amit Apor felesége 1704. november 10. után tudott meg, azt Cserei már 1702-ben, sőt valószínűbb, hogy jóval korábban is apró részleteiben ismerte.

A 152-es kézirat ennek kontextusában értelmezhető és érthető meg, bár itt további megválaszolatlan kérdések maradnak. Ez a kézirat 1703-ban készült, ugyanis Cserei utal arra, hogy az *elmúlt esztendőben*, vagyis 1702-ben kérte a fiscalis birtokot. Ha a 153-as kézirat műfaját tekintve személyesebb hangvételű, levél jellegű kérelem volt, amely az Apor–Cserei familiárisi, bizalmas viszony jegyében íródott, feltűnő, hogy a 152-es kézirat egy olyan *instancia*, azaz kérelem, amely nem Apornak, hanem egy kívülállónak szól, hiszen Aporról mindvégig harmadik személyben beszél. Nem tudjuk, hogy valaha, valamilyen formában ezt elküldte-e Cserei, de az is kérdés, ki lehet 1703-ban – tehát Apor még életben van – az a „kívülálló”, akinek tudomása lehet Apor testamentumáról, és akinek hatalma és befolyása lenne Cserei érdekében eljárni? A kézirat itt is nyit egy követendő perspektívát. Cserei hűségét hosszan ecseteli, sőt arra is kitér, hogy a Camera-tica Commissio megjelenésekor, amikor lassanként mindenki cserben hagyta a kincstárnokot, vagyis Aport, ő saját hírnevének, személyének és becsületének megrágalmazása, bemocskolása árán is következetesen, hűségesen szolgálta: „*De még a mi nekem fájdalmasab jó hiremben nevemben a Felseges udvarban nem egiebert denigraltanak engem, hanem ő Nga mellett való tökéletes constantiámért, s nem-is mások, hanem a kik ő Ngat persequalni akarván engemetis ő Ngara való boszubol annyira meg rontottanak, hoi mar desparata causa tellyességgel az én Instantiám a Bécsi Camarán való boldogulása...*”³⁸ Következésképp Cserei azt reméli, pontosabban attól fél, hogy Bécsbe küldendő *instantiája* az őt ért rágalmazások miatt nem ér majd célba. Ez a fogalmazvány azonban magyarul íródott, nem latinul, Cserei tehát nem egyenesen a Habsburg-adminisztráció embereinek kezébe szánta, hanem valószínűleg egy olyan „kívülálló”, de vele bizalmas viszonyban lévő embernek, aki kérelmét továbbíthatta volna az államapparátus megfelelő fórumai felé. Cserei 1747-ben írt *Apologiájában*, visszatekintve a Rákóczi-szabadságharc előestéjére, vagyis 1703-ra, keserűen sorolja elő 11 éves szolgálatát és a nagy *promotio*, illetve a nagy jószág megszerzésének lehetőségét, amit a kuruc háború elsodort: „*Rakocziana revolutio elot Tizenegy eszten-deig Terhes Officiumban valo szolgálatom utan mikor*

mar szinten kezemen tartotam nagiofficiumra valo promotiomat, nagijovedelmes joszagnak obtinealasat, melyhez akkori Erdelyi s a Felseges Udvarban valo nagipatronussaim munkaban vetek volt, a Rakocziana irruptioja nem csak nyakat szakasztá minden remeny-segemnek, hanem a mitaddig acquiraltam volt, minden Bonumaim bol exhaurialtatam.”³⁹

A felséges udvarban lévő, az erdélyi ügyintézésben résztvevő, kellő hatalommal rendelkező *patrónus* nem lehet más, mint gróf Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár. Meggyőződésem, hogy ez a fogalmazvány neki íródott, és Cserei tőle remélt segítséget. Az *Apologia* utalása a *promotiora* és a nagy birtokra könnyen vonatkozhatott az alsó- vagy felsőkőhéri fiscalis birtokra. Cserei jó viszonya Kálnokival nemcsak Aporon keresztül működött, hiszen Cserei korábbról is ismerte, kincstárnoki, titkári, sőt familiárisi szolgálata előttről is említi kalendáriumában a Kálnokival való találkozásokat.⁴⁰ Másrészt Cserei *magyarul* írott *instantiája* mint erdélyi ügy valóban a Bécsben székelő, Kálnoki által vezetett alkancelláriát érintette, főként hogy 1696 óta lassanként az erdélyi Gubernium és kancellár fölé nőtt az ügyintézésben. Kálnoki személyére utal az is, hogy Apor és Kálnoki jó viszonyban voltak, hiszen Apor sokat támogatta az alkancelláriát, lemondása vagy az országos generálisság elfogadása esetében is Kálnokit szerette volna utódjának a kincstartóságban.⁴¹ Talán e bizalmassági viszony is indokolta azt, hogy Apornak az 1698-ban császári jóváhagyást kapott testamentumát Kálnoki Sámuel tanúként aláírta, és bizonyára a császári udvarban közvetítette. Apor a testamentumában ezt meg is fogalmazta: „Melynek nagyobb bizonyosságára az én mostani testamentumomat nemcsak én magam tulajdon kezemmel subscribáltam és pecsétemmel megerősítettem, hanem ez következő bizonyosságokat is méltóságos gróf Kálnoki Sámuel az felséges udvarban levő vicze-cancellarius...”⁴²

Összegzésképpen megállapítható a 152-es kéziratról, hogy egy olyan, 1703 elején írt *instancia*, amelyet Cserei valószínűleg a bécsi alkancellárnak, gróf Kálnoki Sámuelnek szánt, miután Apor visszatartotta 1702-es kérelmét a fiscalis alsó- vagy felsőkőhéri birtokot illetően. Nem tudjuk, hogy Cserei elküldte-e Kálnokinak ezt az írást, bár az *Apologia* utalása arra, hogy *promotionak* és jelentős birtokadománynak nézett elébe, talán azt jelzi, hogy adott ponton ennek az ügynek a pozitív végkimenetelét remélhette, és csak a Rákóczi-féle szabadságharc kitörése gátolta meg ennek megvalósulását. E két,

³⁸ KAK Ms. U. 2304, 2r–2v. (Kiemelés tőlem: T. Zs.)

³⁹ KKEK Ms. 840, 3r.

⁴⁰ KKEK RMK 8472, 9b.

⁴¹ BÍRÓ Vencel 1935, 60.

⁴² A testamentum szövege nem teljes, de Kálnoki neve, aláírása egyértelműen jelen van a szövegben. (Vö. SZÁDECZKY Lajos 1903, 358.)

tudomásom szerint kiadatlan és ismeretlen kézirat érdekes fényt vet Apor és Cserei viszonyára. Bár Cserei kijelentéseit fenntartásokkal kell kezelnünk, és főként a *Historia* esetében indokolt ez az elővigyázatosság, íme két másik forrás is mutatja, hogy Cserei házassága után (1697), illetve Apor végrendelkezése (1698) után ez a viszony megromlott. Apor lenyűgöző karrierje az 1690-es évek végén leszálló ágba került. Egészségi állapotának romlása, kincstartói tevékenységének eredménytelensége (illetve ellehetlenítése Bécs által) a lemondását sietették. Mindezek biztosan hozzájárultak ahhoz, hogy ez feszültség, bizalmatlanság vagy következetlen döntések és téves ítéletek formájában közvetlen környezetére, családjára is kihasson. Másrészt Cserei türelmetlensége sem teljesen indokolatlan. Egy végnapjait élő fantomintézmény, egy a közéletből visszavonuló és a cselekvésektől, energikus döntéshozataltól elriadó, bizalmatlan és rigolyás öregember mellett mi várt őrá? Fiatalemberként, meggondolatlan ifjúként familiárisi függőségének terheit nem érezte, vagy nem vette tudomásul. Férjként, apaként, egy növekvő család fenntartójaként, látván a régi, fejedelmi Erdély és társadalmi értékrendje látványos átalakulását, jogosan vélekedhetett úgy, hogy biztosabb megélhetést garantáló elkötelezettséget kell vállalnia. A túlélési stratégiák megválasztása, illetve újragondolása olyanfajta egzisztenciális pánikkal kapcsolódhatott egybe esetében, amely a századvégi Erdély társadalmi, felekezeti, gazdasági átalakulásának, a kortársak számára bizonyosan erőteljes és drasztikus változásának élményéből táplálkozott. Hogy mindezt egy személyes konfliktus még súlyosbította-e, csupán Cserei kijelentéseire hagyatkozva nehéz megválaszolni.

II.4. Mi történt 1698-ban?

Aligha van erre teljesen meggyőző és megnyugtató válasz. Fontos azonban, hogy olyan hipotéziseket is figyelembe vegyünk, amelyek egy árnyaltabb látásmódot is megengednek. De mindenekelőtt figyeljünk Cserei verziójára: „Többi között egyszer Thordán létünkben a kamaraháznál egyczer estve felhivata Száva Mihály lévén csak ben, az inasokot kiküldé, s monda nekem: Édes öcsém uram, nekem az Isten mindent eleget adott, melyről soha nem is álmodtam, de ihol, gyermekem nincsen a kire az én keresményem deveni-áljon, atyámfiai is az Apor néven a kik vadnak, semmirekellők; mert Apor Péter változó hitván elmével bír, Apor Farkas annál is rosszabb, s az én emlékeztem holtom után ő benne nem nevedik, hanem inkább kisebbedik; kegyelmednél pedig szép talentuma van Istennek, s úgy gondolkoztam, hogy holtom

után kegyelmedet hadjam az én jóvaimban nagyobb successornak, és oly állapotban állítsam, hogy az én szegény atyámfiaiak legyen az én holtom után kihez folyamodni. És hogy kegyelmed securusabb lehessen erről hitet is adok, most pedig adatok mindjárt tiz ezer forintot, s valahol kegyelmed akarja, ötven ház jobbágyot, a csíki főkapitányságot is kegyelmednek cedálom, s egy hónap alatt a császártól arról való donatit meg is hozatom, holtom után pedig a mi marad, jobb része kegyelmedé lesz. Csak szintén az a héja, hogy kegyelmed legyen pápista. Nagyot sóhajték s mondék az urnak: Nagyságos uram, ha valakinek volna szüksége a promotiora, pénzre és jószágra, bizony nekem volna, mert én házasságommal is semmit nem acquiráltam, az atyámnak is sok gyermekei lévén s kevés jószága, onnan igen keveset várhatok, eddig is szolgálatommal tartottam magamot s cselédimet, a kit Nagyságod is jól tud. De hogy vallásomat, kibem jó lélekkel megnyuguttam, változtassam, azt soha nem cselekszem semmi ígértért s adományért; sőt nagyságod is a mely végett felveszen, hogy holta után a maga atyafiainak patrocíniumát nekem concedálja, abban igen megcsalatkoznék, mert ha én most erőszakot tennék lelkiismeretemen, s világi elmulandó jókért vallásomat elcserélném, bizony a Nagyságod atyafiai annál könnyebben defraudálhatnám. Ha Nagyságod jámbor szolgálatomért akarja hozzám gráciáját mutatni, Isten előtt is kedves dolgot, emberek előtt is dicséretes példát cselekszik, én is alázatosan megiszolgálni igyekezem. Az ur alig várá végig szómat, esmét monda: Ilyen nagy dologban nem jó mindjárt kegyelmednek aperte választ kiadni, hanem gondolkodjék kegyelmed, s a maga előtt álló szerencsét ne vesse ki a kezéből, imádkozzék az Istennek bárcsak háromszor ugyan szüvesen, hogy szent lelke által kegyelmed elméjét világosítsa meg, s ismertesse meg kegyelmeddel a catholica religionak idvességes igazságát. Én mondék az urnak: Ha én azt imádkoznám Istennek, csak kísérténém ő fel-ségét, holott én megnyugutt elmével vagyok mostani igaz religiomban; inkább azon imádkozom, hogy Isten ő szent felsége ebben a religiomban mind holtomig megtartson, és minden ellenkező kísértettől oltalmazzon. Megharaguvék az ur s azt mondja: Protestálok, protestálok Isten előtt, hogy kegyelmednek jóvára s előmenetelére igyekeztem, ebnek vonják asztalra fejét, s eb pad alá vonja; ha nem kell lássad édes öcsém, de soha bizony az én keresményemmel az én religiomnak ellenséget nem nevelek. Azzal kijövék az ajtón.”⁴³

Amennyiben Cserei verzióját elfogadjuk, az 1698-as kalendárium egy lehetséges időpontját is megjelöli ennek a beszélgetésnek, amely Tordán, október 24-én történhetett. A végrendelkezés szándéka és a Cserei-nak szabott feltételek a beszélgetés alapján azt a hatást

⁴³ CSEREI Mihály 1852, 288–290.

keltik, hogy Apor most készülne a testamentumát elkészíteni: „s ugy gondolkoztam, hogy holtom után kegyelmedet hadjam az én jóvaiban nagyobb successornak”.⁴⁴ Ez viszont nehezen tartható, hiszen Apor testamentumát 1698. április 17-én már a császári jóváhagyás is megerősítette. Ez a testamentum pedig az a végrendelet, amely ellen Cserei protestált. Nehezen elképzelhető, hogy Apor a császári jóváhagyás után hat hónappal meggondolta volna magát.

Másrészt a Cserei által előadott történet zárómozganata az, hogy Apor megharagszik rá: „Megharaguvék az ur... Nem is szerete azolta a szegény Apor István, nem is ada semmit, nem is igyekezék promoteálni...”⁴⁵ Ez a konfliktus vagy a neheztelés Csereire azonban nehezen nyer igazolást Apor tetteiben. Láttuk azt, hogy Apor 1700. április 30-i levelében Baló Józsefet visszautasítja Cserei érdekeit szem előtt tartva, sőt familiárisának hűséges szolgálatát dicséri. 1702-ben pedig a segesváriak 1000 forintnyi adósságát Csereinek engedte át.⁴⁶ Mindezek ellentmondanak Cserei állításának, hogy Apor nem szerette és nem *promovealta*. Ráadásul a történet egésze felekezeti elkötelezettségek, a katolikus Apor és a kálvinista Cserei inkompatibilitására van kihegyezve. Apor kétségtelenül az erdélyi kettős rekatolizáció⁴⁷ egyik legjelentősebb alakja 1690 után, hiszen nemcsak állandó adományokkal, hanem a vallási unió létrehozása érdekében tett munkájával is hozzájárult a katolikus érdekek érvényesítéséhez. Életrajzírója viszont azt hangsúlyozza, hogy nem jellemezte felekezeti elfogultság és gyűlölet a más felekezetűek ellen, hisz némely szolgálai, sőt felesége is református volt.⁴⁸ Pontosan bizalmi emberét, Cserei Mihályt diszkriminálta volna felekezeti megfontolásokból?

A Cserei által előadott epizód mintha azt a funkciót is ellátná, hogy kifejezi, egy bizonyos nyilvánosság fele igazolja Cserei szerepét. A hűséges szolga, akiről ura testamentumában elfeledkezett, vagy kicsinyes, sőt vitatható korrektségű ajánlatának elutasítása után szeszélyből, meggondolatlanságból megsértődött rá. Cserei mintha önnön áldozat státusát konstruálná meg e történetben a kívülállók számára. Hiszen Apor testamentumában összes szolgálinak hagyott együttesen 1000 forintot. Komornyikjáról, Gazda Mihályról külön megemlékezett, 1000 forintot, az újtordai házat szőlőivel és hozzátartozandó szántóföldeivel, négy ökörrrel, egy szekérrel és négy borjús tehénnel együtt mind neki hagyta.⁴⁹ Csereinek pedig, bizalmas embe-
rének, kizárólag neki, névre szólóan semmit nem hagyott, leszámítva a Csereieknek hagyott 5000 forintot.

Cserei keserűen fogalmazta meg a szerintem Kálno-kyhoz intézett 1703-as instantiájában: „*De megh eddig ugi látom, mind én s mind mások meg csalatkozunk vélekedésünkben, holot a mindon nem csak Atjafiainak mind feljéb declaráltam hanem jó szolgájánakis. Gazda Mihály uramk szép portiot testalt ő Nga holta után, én felölem sohu semmi, emlékezet nintsen.*”⁵⁰

Ezen a ponton a következőket állapíthatjuk meg: Cserei 1698 októberére datálható története ebben a változatban, ahogyan azt 11 év távlatából megírta, nehezen tartható. Apor jóval korábbi testamentuma, illetve a baconi *portio* meg a segesvári adósság átengedése nem valószínűsítenek egy 1698-as konfliktust. Ha Apor neheztelhetett Csereire, akkor vélhetőleg más okból és más időponttól számítva tette azt. Apor 1700. április 30-i levelének van egy figyelemreméltó passzusa. Apor Baló Józsefnek argumentálja, hogy miért nem engedheti át neki az egész baconi portiot: „*Sem egi reszet azon Portionak Kgdk nem engedem, hanem egészen annak hagiom a ki hozzám haladatossá-gát meg bizonyítja.*”⁵¹ Apor tehát 1700-ban még úgy véli, hogy Cserei „*haladatosságát meg bizonyította*”, de vajon a Cserei által 1702-ben megírt, Apornak benyújtott kérelme az alsó- vagy felsőkőhéri birtok elnyerésére, sőt ennél inkább a hosszú szolgálat és az ezzel nem arányos végrendelet szóvátétele mennyire eshetett jól Apornak? Meggyőzőnek tűnik számomra az a feltételezés, miszerint az 1698-as beszélgetés, még ha meg is történt, nem volt meghatározó jelentőségű Apor és Cserei viszonyában. Láttuk, Apor nem feledkezik el 1698 után sem familiárisa érdekeiről, sőt adományoz is neki. Az elhidegülést sokkal inkább az 1702-es kérelem válthatta ki, amely a fiscalis birtok kérésén túlmenően nem túlságosan pozitív képet adott arról a 10 esztendőről, amelyet Cserei Apor patronátusa alatt eltöltött. Apor felől szemlélve a dolgot Cserei kérelme, de sokkal inkább a végrendelet jogosságának megkérdőjelezése valóban sértő lehetett. Igenis oka volt Apor István visszafogott magatartásának familiárisa iránt, nem megalapozatlanul gondolhatott háladatlanságra a gróf.

Összességképpen az állapítható meg, hogy nem az 1698-as történet, amelyet kizárólag Cserei ad elő, hanem sokkal inkább az 1702-es, esetleg az 1703-as *instantiák*, Apor végrendeletét kifogásoló kérelmek rontották meg Apor és Cserei viszonyát. Nem utolsó szempont, hogy ezekről Cserei semmit nem szól *Históriájában*, hanem igyekszik az 1698-as történetet, ha tényleg végbement ez, előtérbe állítani és számára kedvező módon előadni.

⁴⁴ Uo., 288.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ KAK Ms. U. 2304, 2v.

⁴⁷ MÁRTON József 2003, 113.

⁴⁸ BÍRÓ Vencel 1935, 153.

⁴⁹ KAK Ms. U. 2304, 356.

⁵⁰ CSEREI Mihály 1703, 2v.

⁵¹ SÁL Fond 74, fasc. X, 49r. (Kiemelés tőlem: T. Zs.)

III. Konklúziók

Az 1692/93-tól 1703 nyaráig⁵² terjedő szolgálat, mint familiárisi viszony még jellegzetes korábbi mentalitáson alapult. A vérségi kötelék és a szolgálatvállalásban a kitartás, hűség a patrónus–kliens viszonyt *függőség és kölcsönösség* jegyében értelmezte. Mind Apor István, mind pedig Cserei magatartásában könnyen visszakéreshetők és kimutathatók ezek a megfontolások és motivációk. Ezt a viszonyt sajátosságosan befolyásolta két kontextusként felfogható történelemsorozat, Erdély sorsa 1690–1704 között és Apor István élete, különösen közéleti szerepvállalása, tevékenysége. Cserei nagyon sokszor az állam, az állami intézmény vagy a politikus főúr, tanácsos úr sorsának következtében kénytelen döntéseket hozni, néha teljesen kiszolgáltatott, életpályája annak függvényében felívelő vagy zuhanó, hogy a szerepét, pozícióját meghatározó intézmény, személy sorsa hogyan alakul. Ez is része volt familiárisi függőségének, különösen azért, mert 1696-tal kezdődően újabb kapoccsal rendelődött Aporhoz azáltal, hogy a kincstartóságon belül is titkára lett urának.

Kettejük familiárisi viszonyát vizsgálva két szakaszt lehetne elkülöníteni. Az 1692-ben vagy sokkal inkább 1693. május 6-án elkezdődött szolgálat Cserei házasságáig terjedő periódusa (1697. október 21.) a töretlenül felfele tartó, jelentős perspektívákat feltáró, pozitívként értékelhető időszak. A házasság maga mint életciklus-esemény részint e pozitív változások következtében jön létre, részint pedig a közéleti, hivatali jelentőség és familiárisi függőség pozitív következményei által járul hozzá Cserei felnőtte válásához. A társadalmi emelkedés, a *promotio* egy antropológiai értelemben vett átmenetet, *passage*-t⁵³ is lehetővé tesz, Cserei fiatalember státusát nemcsak secretariusi hivatalra, hanem a felelős felnőtt, házasember szerepkörére cseréli. A házasság választóvonalnak bizonyul több szempontból Cserei életében. Rengeteg változást hoz. Egyik legfontosabb az, hogy valamiképpen csatlakozik Aporral kapcsolatos elvárásaiban. Bár ezt elsősorban a *História* sugallja, amelynek kijelentéseit elővigyázatosan kell kezelni, a furcsa 1698-as történet, de főként Cserei 1702-es, 1703-as, hivatalosan és egyértelműen is megfogalmazott elégedetlensége egy olyan második szakaszt jelölnek meg kettejük viszonyában, amely e familiárisi viszony egyfajta válságát

sugallja. 1698-tól kezdődően utolsó találkozásukig, vagyis 1703 nyaráig e viszony még inkább romlik a már jelzett kontextusok hatására. A kincstartóság sorsa 1699 után, Thavonat, majd Seau tevékenysége, Apor lemondása, illetve a kuruc mozgalom kirobbanása, másrészt a Habsburg gyarmatosító politika, az újabb háború okozta kilátástalanság Apor és familiárisa életére is kihatott külön-külön is, de kettejük viszonyában is érthető módon nyomot hagyott. Cserei életére figyelve itt is fontos megjelölni, hogy bizonyára prioritásai is változtak, hiszen 1703-ra egy meghalt gyereket leszámítva már két lánya van, és felesége újra terhes. A szaporodó család és bővülő háztartás olyan erőteljesebb gazdálkodást vagy jelentősebb pénzforrások megszerzését követelte meg, amelyeket familiárisi kötelezettségétől, hivatalvállalásától sem várhatott el, különösen, hogy a kincstartóságot Bécs jelentősen átszervezte 1702-re.⁵⁴

Másrészt nem lennénk igazságosak Aporral szemben, ha nem néznénk meg, hogy mi van Cserei elégedetlensége mögött, ami legfőbb oka volt viszonyuk átalakulásának. Cserei azt nehezményezte, hogy Apor testamentumában neki személy szerint semmit nem juttatott. Nehezebb eldönteni, hogy Apor tényleg szűkmarkú volt-e, vagy esetleg úgy vélte, hogy Cserei olyan és főként annyi juttatást kapott, hogy elegendő az, ha az egész Cserei családra testál 5000 forintot. Bár Cserei azt hangoztatta, hogy Apor saját zsebéből neki fizetést nem adott, Cserei sok mindent csak Apor által nyert el. Sajátságos és Csereire jellemző az az ellentmondás is, hogy testamentumában többször utal olyan javakra,⁵⁵ amelyeket abból a fizetéséből vett még legényként, amelyről máshol azt állítja, hogy Apor soha nem fizette ki.

Ugyanakkor Cserei testamentuma világossá teszi, hogy Apor Nagysink és Segesvár egyenként 1000, tehát 2000 forint adósságát engedte át neki,⁵⁶ továbbá a Kálnoki-jószágot⁵⁷ kapta tőle. Az sem kétséges, hogy Apor kincstartói közbenjárására kapta meg Cserei a testamentumában is jelzett, megyesszéki Ibesdorf nevű falu dézsmájának harmadát.⁵⁸ Ehhez még hozzávehetjük Alsóköhér falut, amelyet ugyan 1722-ben elveszített, de 1708-tól használt. Ezek fényében talán módosul kissé a Cserei által 1709-ben Aporról megrajzolt kép. Hiszen be kell látnunk, hogy tulajdonképpen nem is tekinthetjük át azokat az előnyöket

⁵² 1703 nyarának eseményeiről írva említi, hogy kitörvén a kuruc háború Gyulafehérvárról hazakérezkedett, hogy családját biztonságba helyezze, és akkor szakad meg végleg a kapcsolata Aporral: „...nem is láttam szegény Apor Istvánt többször.” (Vö. CSEREI Mihály 1852, 324.)

⁵³ VAN GENNER, Arnold 1991, 9–11; CRESSY, David 1995, 13–15; LEVI, Giovanni – SCHMITT, Jean Claude 1997, 242–243.

⁵⁴ TRÓCSÁNYI Zsolt 1973, 472–473.

⁵⁵ SZÁDECZKY Lajos 1895, 437.

⁵⁶ Uo., 436

⁵⁷ „...úgy sepsi-széki kálnoki jobbágyot jószágával együtt, melyeket Kálnoki Bálint nótában incurrálván elvesztett és üdvezült gróf Apor István donációval kérte meg magának Apafi Mihály fejedelemtől és ő nagysága adta nekem szolgálatomért örökösön.” (Uo., 440)

⁵⁸ Uo., 437.

és hasznokat, amelyeket Csereinek az Aporhoz való kötődése hozott. Hacsak a kincstárnoki secretariusi pozíciójára, fizetésére, illetve arra az ismeretségi tőkére gondolunk, amelyet Apor familiárisaként megszerzett, újfent módosítanunk kellene Cserei ítéletét.

De mindezt Cserei is tudta valamiképpen. Öregségére egy egész életpálya tapasztalata és tudása felől

másképp értékelte viszonyát Aporhoz. Nem zárhatjuk ki a feltételezést, hogy ezt ő maga is belátta, és miközben a túlvilágra készült, világi életét értékelve hálával is tudott egykori patrónusára, gróf Altorjai Apor Istvánra gondolni. Megholt urához paradox módon mintha hűségesebb lett volna az egykori familiáris, s hálásabb is neki.

Tóth Zsombor – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Kolozsvár, Horea u. 31, RO-400202; tothzsombor@yahoo.com

Levéltári és kéziratok források

- Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattára (KKEK Ms.)
 – 840: *Cserei Mihály Apológiaja*, 1747, 1r–4v
 Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár (KKEK RMK)
 – 9286: *Calendariom 1698-as esztendőre*
 – 9285: *Calendariom 1697-es esztendőre*
 – 9086: *Kalendáriom 1695-ös esztendőre*
 – 8963: *Kalendáriom 1694-es esztendőre*
 – 8607: *Kalendáriom 1693-as esztendőre*
 – 8472: *Kalendáriom 1692-es esztendőre*
 – 8345: *Kalendáriom 1691-es esztendőre*
 – 8185: *Kalendáriom 1690-es esztendőre*
 Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Unitárius kéziratok (KAK Ms. U.)
 – 2304: *Gróf Apor István ellen való Kéréleme Historicus Cserei Mihálynak*. 1703, 1–3v. (rég. jelzet: 152)
 – 2304: *Historicus Cserei Mihály kéréleme Gróf Apor Istvánhoz...* 1702. 4v–5r. (rég. jelzet: 153)
 – 1119: *Cserei Mihály: Compendium Theologicum et politicum*, 1709
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, Kézirattár (MTAK K)
 – 100: *Cserei Mihály Históriaja 1698–1714*
 Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
 – Fond 74 (*Székelly Nemzeti Múzeum törzsanyaga*), Fasc. X

Irodalom

- ABAFI Lajos
 1881 Cserei Mihály végrendelete, *Történelmi Tár* 1881, 148–157.
 BENCZIK Samu
 1905 *Nagyajtai és Miklósvárszéki Cserei Mihály*, Minerva, Kolozsvár.
 BÍRÓ Vencel
 1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Az erdélyi katolikus akadémia kiadása, Kolozsvár.
 CRESSY, David
 1995 *Birth, Marriage and Death, Ritual, Religion, and the Life-cycle in Tudor England*, University Press, Oxford.
 CSEREI Mihály
 1852 *Erdély Históriaja* (kiad. Kazinczy Gábor), Újabb Nemzeti Könyvtár, Pest.
 FÖLDVÁRY László
 1896 Adatok Cserei Mihály működéséhez, *Történelmi Tár* 1896, 743–746.
 GYÁNI Gábor
 2007 *Relatív történelem*, Typotex, Budapest.
 KOLTAI András
 2001 *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek*, Osiris, Budapest.
 LEVI, Giovanni – SCHMITT, Jean Claude
 1997 *Ancient and Medieval Rites of Passages. A History of Youth People in the West*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
 MARTON József
 2003 A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyai Pál László szerepe az unió létrejöttében, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina*, XLVIII, 1:111–120.
 REVEL, Jacques
 1995 Microanalyses and the Construction of the Social, in: Revel, Jacques – Hunt, Lynn, *Histories: French Construction of the Past*, New York Press, New York, 493–501.
 SEWELL, William. H.
 1997 Geertz, Cultural Systems, and History: From Synchrony to Transformation, *Representations*, 59:35–55.

SZÁDECZKY Lajos

1895 Cserei Mihály végrendelete, *Erdélyi Múzeum*, XII, 388–394, 429–444, 493–498, 546–554.

1903 *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*, I, Akadémiai Kiadó, Budapest.

TÓTH Zsombor

2006 *A történelmem terbe*, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1973 *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

1988 *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

VAN GENNEP, Arnold

1991 *Les Rites de Passage. Étude Systematique des Rites*, Troisième édition, J. Picard, Paris.

Clientelism în Transilvania secolului al XVII-lea: cazul lui Mihály Cserei, secretarul contelui István Apor între anii 1692–1703

(Rezumat)

Studiul de față propune o analiză microistorică a relației de clientelism dintre Contele Apor și secretarul său Mihály Cserei. Anul 1692 marchează începutul relației de tip protector/protejat, deși Cserei primește primele însărcinări importante abia în 1693, după o perioadă de testare a loialității sale. Cariera fulminantă a lui Apor, care, fiind romano-catolic, beneficiază de bunăvoința Vienei, va aduce noi posibilități și pentru tânărul Cserei. După ce contele Apor preia conducerea trezoreriei, Cserei devine secretarul acestuia. Ori, această schimbare a făcut ca legătura dintre cei doi să devină și mai puternică. Ascensiunea socială a tânărului Cserei a coincis cu ameliorarea situației sale materiale. În 1697 el se căsătorește cu Ilona Kun, o rudă mai săracă a soției contelui Apor. În mod paradoxal, evenimentul are urmări negative asupra relației de clientelism față de contele Apor, care se va deteriora în urma pretențiilor ușor exagerate ale lui Cserei, dar și a petițiilor prin care acesta își exprimă dezacordul față de testamentul contelui. În ajunul războiului de independență, condus de Rákóczi (1703) drumurile celor doi se despart. Contele Apor va muri un an mai târziu.

Amintirile și atitudinea lui Cserei față de fostul său senior vor fluctua de-a lungul timpului. Dacă în anul 1709 își exprima reținerile față de caracterul lui Apor, în anii 1740, un Cserei mult mai bătrân și mai înțelept își exprimă stima și respectul față de patronul său de odinioară. Bazându-se pe manuscrise, scrisori și testeamente ale vremii, metoda de analiză microistorică încearcă să descifreze tainele acestei relații de clientelism și să propună o explicație plauzibilă pentru conduita celor doi protagoniști, István Apor și Mihály Cserei.

Clientage in the 17th century Transylvania: the case of Mihály Cserei, secretary of count István Apor between 1692 and 1703

(Abstract)

The paper is a microhistorical analysis of the clientage relationship between count István Apor and his secretary Mihály Cserei. The year 1692 marked the beginning of the protector/protégé type of relationship, although Cserei got his first important tasks only in 1693, after an initial period of testing his loyalty. The fulminant carrier of Apor, who as Roman Catholic enjoyed the goodwill of Vienna, brought new possibilities for the young Cserei, too. When count Apor took charge of the treasury, Cserei became his secretary.

This change made the relationship between the two of them much stronger. The social ascent of young Cserei coincided with the amelioration of his financial situation. In 1697 he married Ilona Kun, a poorer relative of count Apor's wife. Paradoxically, this event had a negative effect on his clientage relationship with Apor, which would worsen due to the slightly exaggerating pretensions of Cserei but also because of the petitions with which he expressed his objections to the count's testament. On the eve of the independence war led by Rákóczi (1703), they took on separated roads. Count Apor died one year later.

The memories and the attitude of Cserei towards his late superior fluctuated in the course of time. While in 1709 he expressed his reticence towards Apor's character, in the 1740's, an older and wiser Cserei expressed appreciation and respect towards his late protector. Based on manuscripts, letters and testaments of the period, this microhistorical analyzing method intends to decipher the secrets of this clientage relationship and offers a plausible explanation to the behavior of the two characters, István Apor and Mihály Cserei.